

Палмира Легурска, Ничка Бечева

ВАРИРАНЕ НА МАТРИЦАТА ПРИ АНАЛИЗ НА ПОЛИСЕМИЯТА НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА В МНОГОЕЗИЧНО СЪПОСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Проектът “Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език” се разработва в Секцията за съпоставително изследване на българския език с други езици на Института за български език “Любомир Андрейчин” в два етапа. Целта е чрез собствен изследователски модел да се открият типологичните характеристики на полисемията на предметните имена в посочените езици, а моделът и резултатите от анализа да се представят във формата на семантичен речник.

Първият етап на общата тема – “Типология на начините на вторично назоваване (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)”, е завършен през 2005 г. Вторият етап на темата – “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език”, се състои от две части: ономаσιологичен каталог на семантичните преходи и ономаσιологичен каталог на семантичните паралели в посочените езици.

Теоретичните основи на проекта, разработени от П. Легурска, са представени на научната общественост чрез редица публикации (Легурска 2003, Легурска 2005, 2006а, 2006б, 2007а, 2007б). Материали от първата част на проекта, както и публикации по конкретни проблеми са обявени в Българска електронна лингвистична библиотека (белб.нет).

Същността на проекта се състои в изследването на полисемията и съпоставката на определени тематични групи предметна лексика по двойки езици: руски – български, сръбски – български, чешки – български, френски – български, английски – български. Полисемията в посочените езици се анализира въз основа на общ матричен модел. Освен като еталон за структуриране на отделната лексикална група и на всеки неин представител матрицата се използва и като основа за съпоставителен анализ – *tertium comparationis*.

Използваният в изследването матричен модел е информационна рамка за образуването и функционирането на вторичните значения на предметните имена. В матрицата са представени всички възможни типове вторични значения на думите, характерни за дадена тематична група – съдове, оръдия, облекло, мебели, растения, животни, части на тялото. При анализа на полисемията на конкретни лексеми от посочените двойки езици някои от позициите в матрицата се запълват с реално съществуващи значения, а други остават празни.

Смята се, че за предметните имена са характерни два типа метафорични значения – образна и номинативна метафора (според класификацията на Арутюнова 1979) и един преходен тип – образнометафорични значения от свързан тип (Легурска 1985а:12), който се нуждае от минимален контекст за експлициране на значението. Метонимиите на предметните имена също са краен брой и конкретно могат да се посочат за всяка лексикална микрогрупа в даден език (Гинзбург 1985, Легурска 1985б).

Съставената от типологизираните значения матрица, наричана още инвариантна семантична структура на прототипния представител за дадена тематична група от думи, представя подредено множество от значения, в което под съответен номер се фиксира отделната типова полисемия, представена на метаезик.

След предварително изучаване на значенията на предметните имена от съответните лексикални групи първоначално матриците са изработени за два езика –

руски и български език. След това базата данни се разширява чрез привличането и на други езици – сръбски и чешки като родствени на българския и руския, и френски и английски като неродствени. За всеки следващ език матриците се изработват индуктивно по процедурата, приложена за руски и български език. Запълването им става чрез използване на различни речници – тематични, тълковни, двуезични, онлайн бази данни, и чрез консултации с носители на съответния чужд език.

По време на работата по първия етап на проекта се установи, че в някои от езиците функционират типови значения, които не са фиксирани в първоначално изработените матрици за руски и български език. Всяко такова ново значение е добавено към първоначалния модел, в резултат на което са получени основните матрици за изследване на полисемията във всяка тематична група. Например, основната матрица на тематичната група “облекло” има следния вид:

Тематична лексикална група “облекло (и украшения)”:

1. ‘определено облекло’
2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/-ен по свойство (външно или функционално) на артефакта’
3. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’
4. метонимии:
  - 4.1.0. ‘част по цялото или цялото по частта му’
  - 4.1.1. ‘човек като единица чрез артефакта’ **български, сръбски език**
  - 4.2. ‘действие, обозначено по артефакта’
  - 4.3. ‘съдържанието на артефакта’
  - 4.4. ‘част на човешкото тяло, назована по частта от дрехата, която я покрива’
  - 4.5. ‘състояние, свойство на артефакта’
    - 4.5.1. ‘произход’ **сръбски език**

В тази тематична група типовото значение 4.1.1. се открива в българския и сръбския материал, 4.5.1. – само в сръбския, а останалите значения се срещат в лексикалния материал от всички езици, които са обект на изследване.

В тематичната група “мебели” отделните типове значения имат реализация в лексикалния материал от всички изследвани езици:

Тематична лексикална група “мебели”:

1. ‘определена мебел’
2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’
3. метонимии:
  - 3.1. ‘място, обозначено по артефакта’
  - 3.2. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’
  - 3.3. ‘дейност, обозначена чрез артефакта’
  - 3.4. ‘съдържание на артефакта’
4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’

Запълването на матриците за всяка тематична група и за всяка конкретна двойка езици в първия етап на темата дава обща картина на полисемията, в която присъстват приликите и отликите в начините за вторично назоваване в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език.

Вторият етап на темата се основава върху направената в първия етап типология на начините за вторично назоваване в посочените езици. Съставят се два ономазиологични каталога – на семантичните преходи и на семантичните паралели.

Каталогът на семантичните преходи се изработва за всяка лексикална група по двойки езици и по двойки думи. Целта е да се установят еквивалентните и нееквивалентните отношения между лексемите за всеки тип вторично значение (Легурска, Бечева 2005, Легурска 2006б). В зависимост от броя на семемите, с които се реализира съответното значение в даден език, всяка от основните матрици придобива нов вид. Разликата се заключава в променената последователност в подреждането на типовете значения в конкретния език. Това различно подреждане на матриците се нарича вариране на типовете вторично назоваване. Така например, в руски, български и сръбски език матриците на тематичната лексикална група “облекло” имат следния вид: Вариране на типовете вторично назоваване за “облекло”:

Руски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘облекло’ - ‘част на предмет/ предмет, подобна/-ен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (43 семеми)
- 2./ 3. образна метафора: ‘облекло’ - ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (10 семеми)
- 3./ 4.1.0. метонимия: ‘облекло’ - ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’ (1 семема)
- 4./ 4.3. метонимия: ‘облекло’ - ‘съдържанието на артефакта’ (1 семема)
- 5./ 4.4. метонимия: ‘облекло’ - ‘част на човешкото тяло, назована по частта на дрехата, която я покрива’ (1 семема)
- 6./ 4.1.1. метонимия: ‘облекло’ - ‘човек като единица чрез артефакта’ (0 семеми)
- 7./ 4.2. метонимия: ‘облекло’ - ‘действие, обозначено по артефакта’ (0 семеми)

Български език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘облекло’ - ‘част на предмет/ предмет, подобна/-ен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (39 семеми)
- 2./ 3. образна метафора: ‘облекло’ - ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (9 семеми)
- 3./ 4.1.1. метонимия: ‘облекло’ - ‘човек като единица чрез артефакта’ (3 семеми)
- 4./ 4.1.0. метонимия: ‘облекло’ - ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’ (2 семеми)
- 5./ 4.2. метонимия: ‘облекло’ - ‘действие, обозначено по артефакта’ (1 семема)
- 6./ 4.3. метонимия: ‘облекло’ - ‘съдържание на артефакта’ (1 семема)
- 7./ 4.4. метонимия: ‘облекло’ - ‘част на човешкото тяло, назована по частта от дрехата, която я покрива’ (1 семема)

Сръбски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘облекло’ - ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (76 семеми)
- 2./ 3. образна метафора: ‘облекло’ - ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (13 семеми)
- 3./ 4.1.1. ‘облекло’ - ‘обозначаване на човек като единица чрез артефакта’ (5 семеми)
4. / 4.1.0. ‘облекло’ - ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’ (2 семеми)
5. / 4.2. ‘облекло’ - ‘действие, обозначено по артефакта’ (2 семеми)
6. / 4.3. ‘облекло’ - ‘съдържанието на артефакта’ (2 семеми)
7. / 4.4. ‘облекло’ - ‘част на човешкото тяло, назована по частта на дрехата, която я покрива’ (1 семема)
8. / 4.5.1. ‘облекло’ - ‘произход’ (1 семема)

И в трите езика най-разпространеният тип вторична номинация в тематичната група “облекло” е номинативната метафора, представена съответно в руски с 43 семеди, в български – с 39 и в сръбски – със 76 семеди. Следващ по представеност тип, макар и с много по-малък брой семеди, е образната метафора: в руски – 10 семеди, български – 9 семеди, сръбски – 13 семеди. При метонимите има известни размествания в последователността на типовете вторично назоваване в трите езика, но ако се вземе предвид малкият брой семеди, тези разлики не са съществени. Прави впечатление обаче типът 4.1.1., който в руски език не се реализира, а в български е представен с 3 и в сръбски – с 5 семеди. Само с 1 семема се реализира и откритият единствено в сръбски тип 4.5.1.

Също в областта на метонимичните преходи са и разликите в подреждането между основната матрица за тази тематична група и матриците за всеки от привежданите като пример езици.

Вече посочихме, че в тематичната лексикална група “мебели” основните типове номинация имат реализация във всички изследвани езици. В приведените като пример матрици за руски, български и сръбски език подреждането има следния вид:

Вариране на типовете вторично назоваване за “мебели”:

Руски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет /предмет, подобна /подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (9 семеди)
- 2./ 3.2. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ (7 семеди)
- 3./ 4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (7 семеди)
- 4./ 3.1. ‘място, обозначено по артефакта’ (4 семеди)
- 5./ 3.3. ‘дейност, обозначена чрез артефакта’ (2 семеди)
- 6./ 3.4. ‘съдържание на артефакта’ (1 семема)

Български език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (11 семеди)
- 2./ 4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (8 семеди)
- 3./ 3.2. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ (6 семеди)
- 4./ 3.3. ‘дейност, обозначена чрез артефакта’ (3 семеди)
- 5./ 3.1. ‘място, обозначено по артефакта’ (3 семеди)
- 6./ 3.4. ‘съдържание на артефакта’ (1 семема)

Сръбски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ (25 семеди)
- 2./ 4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ (8 семеди)
- 3./ 3.2. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ (5 семеди)
- 4./ 3.3. ‘дейност, обозначена чрез артефакта’ (5 семеди)
- 5./ 3.1. ‘място, обозначено по артефакта’ (2 семеди)
- 6./ 3.4. ‘съдържание на артефакта’ (1 семема)

И в тази тематична група най-разпространеният тип вторична номинация е номинативната метафора, представена съответно с 9 семеди в руски, 11 – в български и 25 – в сръбски. Трите езика показват единство в подреждането и на следващите типове – образната метафора и метонимичния преход ‘част от артефакта, обозначена чрез

цялото, или обратно' (в руски език и двата типа са представени с по 7 семеди). При останалите метонимични преходи се наблюдава пълно съвпадане в подреждането на матриците между български и сръбски език, макар че еднаквият брой реализации на различните типове (3.3. и 3.1. в български и 3.2. и 3.3. в сръбски) и малкото им количество не би трябвало да бъде основа за категорични изводи.

В същата тематична лексикална група се наблюдава по-сериозно разместване на конкретните матрици в трите езика, от една страна, в сравнение с основната, от друга, където образната метафора е поставена на последно място.

Значително по-големи размествания в поредността на типовете вторична номинация в матриците на привежданите за пример езици се откриват в тематичната лексикална група "растения".

Основна матрица за тематичната лексикална група "растения":

1. 'определено растение'
2. Метонимии:
  - 2.1. 'плод на растението'
  - 2.2. артефакт от растението: 'ястие от растението'
  - 2.3. артефакт от растението: 'семето /растението като подправка'
  - 2.4. артефакт от растението: 'промишлен продукт от растението'
  - 2.5. артефакт от растението: 'храна за животни от растението'
  - 2.6. 'място, заето с растението'
3. образна метафора: 'човек /предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението'
4. номинативна метафора 'част от предмет/ предмет, подобна/ -ен по свойство (външно или функционално) на растението'

Вариране на типовете вторично назоваване за "растения":

Руски език:

- 1./ метонимия: 2.1. 'растение' - 'плод на растението' (70 семеди)
- 2./ 2.2. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'ястие от растението' (25 семеди)
- 3./ 2.4. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'промишлен продукт от растението' (17 семеди)
- 4./ 2.3. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'семето/ растението като подправка' (14 семеди)
- 5./ 3. образна метафора: 'растение' - 'човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението' (10 семеди)
- 6./ 4. номинативна метафора: 'растение' - 'част от предмет/ предмет, подобна/ -ен по свойство (външно или функционално) на растението' (9 семеди)
- 7./ 2.6. метонимия: 'растение' - 'място, заето с растението' (8 семеди)
- 8./ 2.5. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'храна за животни от растението' (6 семеди)

Български език:

- 1./ 2.1. метонимия: 'растение' - 'плод на растението' (68 семеди)
- 2./ 2.6. метонимия: 'растение' - 'място, заето с растението' (45 семеди)
- 3./ 2.2. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'ястие от растението' (31 семеди)
- 4./ 2.4. метонимия: 'растение' - артефакт от растението: 'промишлен продукт от растението' (17 семеди)

- 5./ 2.3. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘семето/ растението като подправка’ (14 семеми)
- 6./ 3. образна метафора: ‘растение’ - ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’ (13 семеми)
- 7./ 4. номинативна метафора: ‘растение’ - ‘част от предмет/ предмет, подобна/ -ен по свойство (външно или функционално) на растението’ (12 семеми)
- 8./ 2.5. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘храна за животни от растението’ (6 семеми)

Сръбски език:

- 1./ 2.1. метонимия: ‘растение’ - ‘плод на растението’ (75 семеми)
- 2./ 2.2. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘ястие от растението’ (42 семеми)
- 3./ 4. номинативна метафора: ‘част от предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на растението’ (35 семеми)
- 4./ 3. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’ (19 семеми)
- 5./ 2.3. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘семето/ растението като подправка’ (12 семеми)
- 6./ 2.5. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘храна за животни от растението’ (10 семеми)
- 7./ 2.4. метонимия: ‘растение’ - артефакт от растението: ‘промишлен продукт от растението’ (8 семеми)
- 8./ 2.6. метонимия: ‘растение’ - ‘място, заето с растението’ (0)

И в трите разглеждани тук езика с най-много реализации е метонимичният преход ‘растение’ - ‘плод на растението’, който е поставен на първо място и в основната матрица. В руски и български език в общи линии метонимичните значения следват поредността на тези в основната матрица, докато в сръбски език с повече на брой от метонимичните реализации са номинативната метафора (45 семеми) и образната метафора (19 семеми). В руски и български език образната метафора е представена съответно с 10 и 14 семеми, а номинативната – с 9 и 13. Най-голяма разлика има в реализацията на типа метонимия ‘растение’ - ‘място, заето с растението’, който в български език заема второ място в матрицата с 45 семеми, докато в сръбски език отсъства напълно.

Конкретни примери за реализацията на типовете вторична номинация в тематичната лексикална група “животни” са представени в друга публикация (Легурска 2006б).

Въпреки че направеният дотук анализ почива на наличието и подреждането на типовете вторична номинация само в три родствени езика и в три тематични лексикални групи, бихме могли да направим някои изводи, без да претендираме за изчерпателност.

И в трите тематични групи – “облекло”, “мебели” и “растения”, в трите приведени като пример езика – руски, български и сръбски, с най-много реализации е семантичният тип, който е поставен на първо място и в основната матрица за съответните групи.

В поредността на типовете вторична номинация в съответните матрици като правило не се откриват големи разлики. По-значително е разминаването при метонимичния преход ‘растение’ - ‘място, заето с растението’, който в българския материал е представен с 45 семеми, а в сръбския отсъства напълно. Този факт може да

се обясни със спецификата на сръбския език, в който за реализирането на това значение се използват производни лексеми.

Вероятно особеностите на сръбския език и характерната за него голяма степен на вариативност и дублетност са причина и за по-големия общ брой семеме, които са обект на анализ. В случая тази факт е без значение, защото се изследва типология на вторичната номинация, а не фреквентност на явлението.

Трите родствени езика – руски, български и сръбски, показват голяма степен на близост в реализирането на съответните типове вторична номинация.

Представянето на резултатите от изследването във вид на семантичен речник дава възможност за по-голяма систематичност и по-прецизна съпоставка на получените във всяка двойка езици резултати.

Проектът “Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език” в двата си етапа представя интегрален модел на полисемията на предметните имена в посочените езици. На този етап на анализ моделът може да се определи като статичен, тъй като борави само със синхронни езикови факти (Легурска 2007б).

ЛИТЕРАТУРА

Арутюнова 1979: Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора(синтаксис и лексика). – В: сб. Лингвистика и поэтика, М.

Гинзбург 1985: Гинзбург, Е.Л. Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия, М.

белб. нет: Българска електронна лингвистична библиотека. Електронен адрес www.belb.net

Легурска 1985а: Легурска, П. Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети). Ръкопис, 115 стр.

Легурска 1985б: Легурска, П. Някои типове редовна метонимия при названията на предмети (върху материал от руския и българския език).– Съпоставително езикознание, кн.5.

Легурска 2003: Легурска, П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – Чуждоезиково обучение, кн. 5.

Легурска 2005: Легурска, П. Сопоставително – типологически анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и французского языков – представление научно-исследовательского проекта). – Орега Slavica, кн. 4.

Легурска 2006а: Легурска, П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език. Ръкопис, депозиран в ЦИНТИ, 2006, 116 стр.; www.belb.net

Легурска 2006б: Легурска, П. Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (каталози на типологичните характеристики на вторичното назоваване). – Чуждоезиково обучение, кн.6.

Легурска 2007а: Легурска, П. За теоретичната основа на проекта “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език“. – Български език, кн. 1.

Легурска 2007б: Легурска, П. Преподреждане на матрицата при анализ на полисемията в многоезично съпоставително изследване. – Чуждоезиково обучение, кн. 5.

Легурска, Бечева 2005: Легурска, П., Н. Бечева. Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни (в български, руски и сръбски език). – Сръбски језик, бр. X/ 1-2.

Публикувано в: Български език, 2008, 1, 64 - 72